

TÜRKİYE’DE 2000’Lİ YILLARDA GREVLER VE GREV DIŞI EYLEMLER: ÇALIŞMA HAYATINDA “PAX ROMANA” MI?

Aziz Çelik
Kocaeli Üniversitesi

Özet: Türkiye’de grev ve grev dışı eylemlerde uzun süreli bir durgunluk yaşanmaktadır. Bu durgunluk 2000’li yıllarda iyice belirgin hale gelmiştir. Greve katılan işçi sayısı ve grevde çalışılmayan işgünü açısından son 30 yılın en sakin dönemi 2000’li yıllardır. Aynı durgunluk veya etkisizlik grev dışı büyük ölçekli eylemler için de söz konusudur. Kamu çalışanlarının eylemleri ile yerel ve küçük ölçekli direnişler dışında çalışma hayatında ciddi bir durgunluk gözlenmektedir. 2000’li yıllar adeta bir “çalışma barışı” dönemidir. Ancak bu çalışma barışı gönüllü değil, zoraki bir barıştır. Grev yasakları, grev ertelemeleri ve yaygın bir sendikasılaştırma ile birlikte güçlü bir tek parti iktidarının yarattığı basınç bu zoraki barışa yol açmaktadır. Bu haliyle Türkiye çalışma hayatında 2000’li yıllar pek çok açıdan Roma Barışını (*Pax Romana*) andırmaktadır. Bu çalışmada 2000’li yıllarda grev ve grev dışı eylemlerdeki durgunluk ve bunun nedenleri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: grevler, grev dışı eylemler, işçi direnişleri, çalışma ilişkileri, Roma Barışı.

Abstract: There has been a long standing stagnation in terms of strikes and other labour actions in Turkey. This stagnation became more apparent in the 2000s. In terms of the number of workers involved in strikes and the number of workdays not worked, the 2000s are the most “peaceful” years. The same “peaceful” conditions can also be seen with regard to big scale labour actions other than strikes. With the exception of public employees’ actions and low scale and local workers’ resistances, there has been severe stagnation. The years of 2000 seem like a period of a work peace. However, this work peace has not based on the willingness of labour side; it is a quasi and reluctant peace. Extensive union busting, banning and postponements of strikes by legal regulations and governmental authorities, and the pressures coming from a powerful single party government lead to this so-called work peace. The years of 2000 resemble in many aspects *Pax Romana*. This essay tries to explore and explain the stagnation regarding strikes and other labour actions, and its background.

Keywords: strikes, industrial actions, workers’ resistances, labour relations, Pax Romana.

GİRİŐ: GEÇMİŐİN MİRASI

Grev ve grev dışı eylemler çalışma ilişkilerinin doğasında var olan çatışma ve ilişkilerin sonucu olduğu kadar, çalışan sınıfların hak arama araçlarının da en önemlileridir. Grev uluslararası çalışma hukukunun güvence altına aldığı ve sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkıyla birlikte onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen bir haktır (Gülmez, 2008). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) denetim organları kararlarına göre, grev dışı eylem ve direnişler de barışçıl olmak koşuluyla uluslararası çalışma normlarına uygundur (ILO, 2006).

Grev ve grev dışı eylemler ülkemiz çalışma ilişkileri tarihinde, özellikle 1960'lı yıllardan sonra önemli bir yere sahiptir. 1961 Anayasası ile grevli toplu sözleşmeli sendikal hakların güvenceye alınması ve anayasanın sağlamış olduğu özgürlükçü çerçevenin de etkisiyle grev ve grev dışı eylemlerde 1960'lı ve 1970'li yıllarda önemli bir sıçrama yaşanmıştır. Kuşkusuz sadece hukuksal etkenler değil, işçilerin bir sosyal sınıf olarak yükselişi, istihdamın yapısında yaşanan değişim, sanayileşme ve kapitalistleşmeye bağlı olarak işçi sayısının hızla artışı, Batı Avrupa'da 19. yüzyılda yaşanan yoğun grev ve işçi eylemlerinin Türkiye'de 1960'larda ve 1970'lerde ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Grev ve grev dışı işçi eylemlerinin artışı Türkiye'de çalışan sınıfların yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirici bir rol oynamıştır (Boratav 2003; Koç 2010). Ancak işçi sınıfı hareketinde yaşanan bu yükseliş, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile ciddi bir kesintiye uğramıştır. Darbeyi takip eden dönemde emek hareketi için elverişli hukuksal çerçeve ortadan kaldırılarak, yasakçı bir mevzuat oluşturulmuş ve ayrıca emekçilerin hareket alanını ciddi bir biçimde sınırlayan neoliberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile 12 Eylül 1980 askeri darbesinin bir bileşimi olarak adlandırılan (Boratav, 2003) bu rejim, 1980'li yıllarda sendikalaşma ve işçi ücretleri üzerinde önemli bir basınç oluşturmuştur.

Ancak emek hareketi beklenenden daha hızlı bir toparlanma süreci içine girmiş ve 1980'lerin sonuna doğru grev ve grev dışı eylemlerde ciddi bir yükseliş gündeme gelmiştir. 1989 Bahar Eylemleri (Çelik, 1996) ile yeni bir ivme kazanan grev ve grev dışı eylemler 1990'ların ortalarına kadar büyük canlılık göstermiştir.

1990'ların ikinci yarısında ise işçi eylemleri ve grevlerde bir çekilme dönemi yaşanmaya başlamıştır. Bu yıllarda grev ve grev dışı eylemlerde önemli bir gerileme yaşanmıştır. 2000'li yıllarda bu gerileme adeta dibe vurmuş, grevlerin nabızı neredeyse durmuştur. 2000'li yıllarda grev eğilimindeki (grevci işçi sayısında, grevde geçen işgünü sayısında ve grev oranında) düşüş "istikrar" kazanmış ve uzun dönemli zoraki bir "çalışma barışı" yaşanır olmuştur. Bu "çalışma barışı" eğilimi sadece yasal grevler açısından değil, grev dışı büyük ölçekli ve merkezi eylemler açısından da gözlenir olmuştur. Bu çalışmada 2000'li yıllarda grev ve grev dışı eylemlerde yaşanan durgunluk ele alınacak ve nedenleri irdelenmeye çalışılacaktır.

I. KAPSAM VE YÖNTEM

Bu çalışmanın kapsamında ele alınan grevler, esas olarak, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasasına göre "kanuni" olarak tanımlanan menfaat grevleridir. Ancak işçi eylemlerini "kanuni" grevler ile ölçmek olanaklı değildir. Ülkemizde grev hakkına yönelik (grev türüne ve grev hakkının öznesine ilişkin) sınırlamalar nedeniyle kanuni grevler tek başına ölçüt olmayacaktır. Bu nedenle çalışmada grev dışı eylemler de ele alınacaktır.

Bu eylemler işçilerden kamu çalışanlarına uzanan geniş bir çalışan grubunu kapsamakta ve eylem türü açısından da önemli bir çeşitlilik göstermektedir. Çalışmamızın kapsamına kamu çalışanları sendikalarının grev olarak nitelenebilecek iş bırakma eylemleri yanı sıra yürüyüş ve mitingler ile direnişler de girmektedir. Grev dışı işçi eylemlerinin son yıllarda giderek yaygınlaşan türü, sendikal nedenli işten çıkarmalara karşı gerçekleştirilen direnişlerdir. Gerek sayısal açıdan gerekse tür açısından geniş bir yelpazeye yayılan bu eylemlerin en önemli özelliği, mevzi/yerel nitelikli eylemler olmaları ve aralarında bir eşgüdüm yaratılamamış

olmasıdır. Sendikal nedenli işten çıkarmalara karşı gerçekleştirilen direniş ve eylemler bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu çalışmada büyük ölçekli, genel nitelikli direniş ve eylemler (genel uyarı eylemleri, iş bırakmalar, büyük miting ve yürüyüşler) ele alınacaktır.

İnceleme dönemimiz hakkında da bir kaç söz etmekte yarar var. 2000’li yıllar bin yıldönümü olması nedeniyle değil, çalışma ilişkileri üzerinde de derin etkileri olan gelişmeler nedeniyle ayrı bir dönem olarak ele alınmıştır. 2002 yılında başlayan ve günümüzde de (2012) devam eden ve CHP’nin tek parti dönemi dışında en uzun kesintisiz tek parti (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) iktidarı dönemi olması bu dönemin en önemli özelliğidir. Diğer yandan, 2001 krizi ve bu kriz sonrasında gündeme gelen yüksek dozlu neoliberal ekonomik ve hukuksal düzenlemeler, 2000’li yılları ayrı bir dönem olarak ele almayı anlamlı kılmaktadır. Özetle 2000’li yıllardan kasıt AKP hükümetleri dönemidir. Bu dönemin sadece siyasal açıdan değil, çalışma ilişkileri açısından da bir rejim değişikliği anlamına geldiği hareket noktalarımızdan biridir.

Grevler konusunda veriler esas olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) kaynaklarına dayalıdır. Grev dışı eylemlerde ise sendika çalışma raporları (belirli bir ihtiyat payı ile) önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Günlük gazeteler ve konuya ilişkin yayınlar ile internet ortamı da grev dışı eylemler açısından yararlanılan kaynaklar olmuştur. Ayrıca yazarın 1980’lerin ortalarından bu yana sendikal hareket içinde bulunması nedeniyle pek çok grev ve eyleme ilişkin kişisel deneyim ve gözlemleri de metnin şekillenmesinde etkili olmuştur.

II. 2000’Lİ YILLARDA GREVLER

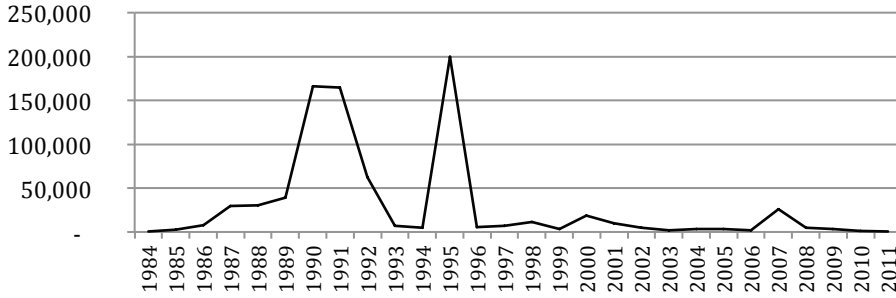
1. Grev Eğiliminin Ölçülmesi ve Zorlukları

Bu çalışmada 2000’li yıllardaki grev eğilimi, 1980 ve 1990’lı yıllarla karşılaştırılacaktır. Kuşkusuz bu karşılaştırma daha da geriye götürülebilir. Ancak 1982 Anayasası ile 2821 ve 2822 sayılı yasaların önemli ölçüde sınırlarını çizdiği çalışma rejimi içinde (1982/1983 rejimi) bir karşılaştırma ile sınırlı kalınacaktır. Bu karşılaştırma kendi içinde bir bütünlük oluşturmaktadır. Uluslararası karşılaştırma esas olarak bu çalışmanın sınırları dışında kalmakla birlikte, Türkiye’deki grev eğilimi, seçilmiş bir kaç ülke ile sınırlı olmak üzere genel olarak karşılaştırılacaktır.

Bilindiği gibi, grev eğilimi ülkeler arasında olduğu kadar, ülke içinde de sektörler ve işkolları hatta işletme ve şirket bazında da farklılaşabilmektedir. Bu nedenle grev eğiliminin ölçülmesi ve bu alanda zamansal, sektörel ve uluslararası karşılaştırmalar yapılması önemli zorluklar içermektedir. Grevlerin ölçülmesinde evrensel kabul edilmiş üç ölçüt bulunmaktadır. Bunlar grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevde çalışılmayan işgünü sayısıdır.¹ Ancak daha sağlıklı karşılaştırmalar

¹ “Grev nedeniyle çalışılmayan işgünü sayısı” yerine “grevde kaybolan işgünü sayısı” ifadesi de kullanılmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) istatistiklerinde “grevde kaybolan işgünü” ifadesi kullanılmaktadır. Ancak ILO “days not worked” (çalışılmayan gün) ifadesini tercih etmektedir (ILO, 2012a). ÇSGB ise 2011 Çalışma Hayatı İstatistiklerinde (2012) “kaybolan işgünü” (workdays lost) ifadesini tercih etmektedir. Oysa bakanlık önceki yıllarda İngilizce olarak “days not worked” ifadesini kullanıp Türkçe karşılık olarak “kaybolan işgünü” ifadesini tercih ediyordu. ÇSGB terminolojisini

Şekil 1: Greve Katılan İşçi Sayısı 1984-2011

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri'nden hazırlanmıştır (ÇSGB, 1996; 2003; 2011; 2012; <http://www.cs.gb.gov.tr/cs.gbPortal/cs.gb.portal?page=istatistik>)

yapabilmek için greve ilişkin mutlak sayıların sektördeki veya ülkedeki istihdama oranlanması (*deflate*) edilmesi doğru olacaktır (Makal, 1987). ILO grevde çalışılmayan günlerin oranı olarak tanımladığı bu ölçütü, grevlerin şiddetini/yoğunluğunu (*severity*) ölçmek için kullanmaktadır. Bu oran bin çalışan başına grevde çalışılmayan işgünüdür (ILO, 2012a).

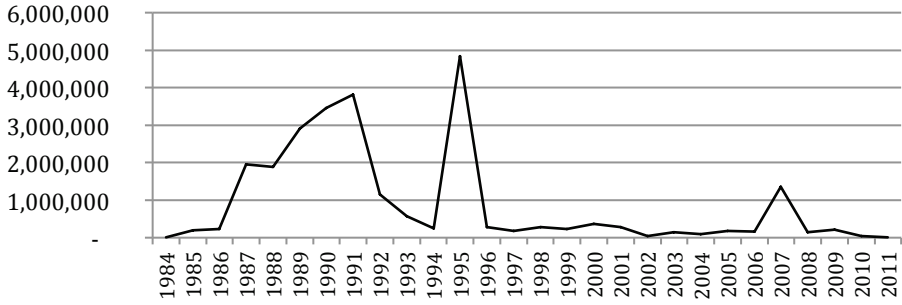
2. 2000'li Yıllarda Türkiye'de Grev Eğilimi

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile birlikte yasaklanan grevler, 1984 yılından itibaren yeniden uygulanmaya başladı. 1984 yılında cılız olarak başlayan grevler ilerleyen yıllarda kitlesel hale geldi. Türkiye'de 1984 ile 2011 yılları arasında toplam 822 bin işçi greve katıldı. Bu işçilerin 440 bini kamuda 380 bini ise özel sektörde çalışmaktaydı. Dönem boyunca yıllık ortalama grevci sayısı 30 bin civarındadır. Ancak grevci işçi sayısının dönem içi dağılımı oldukça istikrarsızdır. Grevci sayısının binin altına indiği yıllar olduğu gibi, bu sayının 200 bine yaklaştığı yıllar da söz konusudur. Özellikle inceleme dönemimiz olan 2000'li yıllarda belirgin bir gerileme ve uzun süreli bir durgunluk söz konusudur. (Grevlere ilişkin ayrıntılı veriler için bkz. *Ek Tablo 1* ve *Ek Tablo 2*)

1987, 1988 ve 1989'da yıllık ortalama 30 bin işçinin katıldığı grevlere 1990 ve 1991 yıllarında ortalama 160 binin üzerinde işçi katıldı. 1995 yılında ise greve katılan işçi sayısı 200 bine yaklaştı. Bu, Türkiye çalışma ilişkileri tarihindeki en yüksek grevci işçi sayısıdır. 2000'li yıllarda ise greve katılan işçi sayısı yıllık ortalama binlerle ifade edilmektedir. 2001 yılında yaklaşık 10 bin işçi greve katılırken bu sayı zamanla giderek azalmış, 2010 ve 2011 yıllarında binin altına düşmüştür (1984-1997 yılları arasındaki grev ve grev dışı eylemlerin ayrıntılı bir dökümü ve değerlendirmesi için bkz. Çetkin ve Akkaya, 1999).

2000'li yılların bir başka kayda değer noktası ise kamu kesimi grevlerine katılan işçi sayısının neredeyse ihmal edilebilecek kadar düşük bir noktaya gerilemiş olmasıdır. 2000'li yılların başlarına kadar kamu kesimi grevlerine katılan

ILO'ya uyumlu hale getirmek yerine TİSK'e uydurmayı tercih etmiştir. TİSK "number of workdays lost" (kaybolan işgünü sayısı) ifadesini kullanmaktadır (TİSK, 2009). Kanımızca "çalışılmayan işgünü" ifadesi ile "kaybolan işgünü" ifadesi arasında önemli bir fark vardır. "Kaybolan işgünü" ifadesi greve yönelik olumsuz bir anlam içermektedir. Bu nedenle "çalışılmayan işgünü" ifadesi tercih edilmiştir.

Şekil 2: Grevde Çalışılmayan İşgünü Sayısı 1984-2011

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri'nden hazırlanmıştır (ÇSGB, 1996; 2003; 2011; 2012; <http://www.csqb.gov.tr/csqbPortal/csqb.portal?page=istatistik>)

işçi sayısı toplam grevci işçi sayısı içinde önemli bir oran oluştururken, ilerleyen yıllarda bu oran sifıra yaklaşmıştır.

Kuşkusuz bunun en önemli nedeni kamu kesiminin daralması, özelleştirme ve taşeronlaşma eğiliminin 2000'li yıllarda hız kazanmasıdır. 2000'li yıllar grevin nabzının adeta durduğu yıllardır. Şekil 1 ve Şekil 2'de de görüldüğü gibi, 2000'li yıllardan sonra grev eğilimi uzun bir durgunluk dönemi yaşamaktadır. Şekil 1 ve Şekil 2'de 2007 yılında görülen hafif yükselişin nedeni Türk Telekom (TT) grevidir.

Grevlerle ilgili bir diğer önemli gösterge grevde çalışılmayan işgünü sayısıdır. Dönem boyunca toplam 25.3 milyon işgünü grevlerde geçmiştir. Yıllık ortalama 903 bin işgünü grevlerde geçerken, grevde geçen işgünü sayısı da greve katılan işçi sayısı ile benzer eğilimler göstermektedir. 1990'lı yıllar Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde gerek katılan işçi sayısı ve gerekse grevde geçen işgünü açısından en yoğun dönemdir. 2000'li yıllarda ise grevde geçen işgünü sayısında düzenli ve devam eden bir düşüş yaşanmaktadır (Ek Tablo 2).

Grevlere ilişkin bir diğer ölçüt ise toplam çalışan sayısı ile grevde çalışılmayan işgünü arasındaki ilişkidir. Bu ilişki grev yoğunluğu/şiddeti olarak adlandırılmaktadır. Tablo 1'de Türkiye'de sigortalı işçilerle grevde çalışılmayan işgünü

Tablo 1: Türkiye'de Grev Oranı (Yoğunluğu) (1985-2010)

Yıllar	Sigortalı İşçi Sayısı (Bin)	Grevde Çalışılmayan İşgünü (Bin)	Grev Oranı-Yoğunluğu (*)
1985	2614	194	74
1990	3445	3466	1006
1995	4410	4838	1097
2000	5254	368	70
2005	6919	176	25
2010	10031	37	4

(*) Bin sigortalı işçi başına grevde geçen gün sayısı.

Kaynak: DİE (1997); Çalışma Hayatı İstatistikleri (ÇSGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.csqb.gov.tr/csqbPortal/csqb.portal?page=istatistik>); Sosyal Güvenlik Kurumu'nun çeşitli yıllara ait istatistikleri (www.sgk.gov.tr).

Tablo 2: Greve Katılan İşçi Sayısı Açısından Yıllık Ortalama Grev Eğilimi (2004-2011)

DONEM	Ortalama	Kamu	Kamu Oran	Ozel	Ozel Oran
1984-1995	59,592	34,341	58%	25,252	42%
1996-2001	9,311	3,932	42%	5,380	58%
2002-2011	5,073	570	11%	4,503	89%
2002-2011 (TT Hariç)	2,673	570	21%	2,103	79%
1984-2011	29,347	15,763	54%	13,583	46%

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri'nden hazırlanmıştır (ÇSGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.cs.gb.gov.tr/cs.gbPortal/cs.gb.portal?page=istatistik>).

arasındaki ilişki yer almaktadır. Sigortalı işçi sayısı hızla artmasına karşın grevde çalışılmayan işgününün azalması nedeniyle grev yoğunluğunda ciddi bir gerileme yaşanmaktadır. 1990 ve 1995 yıllarında her bin sigortalı işçiye karşılık grevde çalışılmayan işgünü binin üzerinde idi. 2000'li yıllarda ise dramatik bir düşüş söz konusudur. Bin işçiye karşılık grevde geçen işgünü sayısı 2005 yılında 25'e, 2010'da ise 4'e düşmüştür (Tablo 1). Bunun anlamı, grevlerin toplam çalışanlar ve ekonomi açısından etkisinin giderek zayıflıyor olmasıdır.

Grevlere ilişkin dönemsel bir karşılaştırma anlamlı sonuçlar verecektir. 2000'li yılları 1980'li ve 1990'lı yıllarla karşılaştırdığımızda ciddi bir düşüş eğilimi tespit etmekteyiz. Grevleri üç ayrı döneme ayırdık. 1984-1995 dönemi grev eğiliminin giderek yükseldiği ve tepe noktasına ulaştığı yıllardır. 1996 sonrasında sert bir düşüş eğilimi başlamıştır. 2002 sonrası yıllar ise düşüş eğiliminin kararlılık kazandığı yıllardır. 1995'e kadar olan dönem boyunca yıllık ortalama greve katılan işçi sayısı 60 bin civarında iken, bu sayı 1995-2000 yılları arasında 9 bin civarına, 2000 sonrasında ise 5 bin civarına gerilemiştir (Tablo 2). Ancak 2002 sonrası grev eğilimini, 2007 Türk Telekom (TT) grevini dışarıda tutarak ayrıca hesaplamak anlamlı olacaktır. 24 bin işçinin katıldığı ve 1 milyon 152 bin işgünün grevde geçtiği TT grevi etkileri itibarıyla tartışmalı bir grevdir.

TT grevi 2000'li yıllar için bir istisna niteliğindedir. Kapsam dışı personelin grev sırasında çalışması ve grevci işçilerin işlerini yoğun biçimde Telekom'un taşeronlarının yapması nedeniyle iletişim hizmetlerinde ciddi bir aksamanın yaşanmadığı grev, Türk Telekom'u değil Haber-İş Sendikasını zorlayan bir grev olmuştur. TT Genel Müdürü, amaçlanan aksine, grevin şirketi olumlu etkilediğini açıklamıştır.² Dahası cam ve lastik gibi sektörlerde grevleri üst üste erteleyen hükümetin TT grevinde bu yola başvurmaması grevin etkisinin zayıflığının bir diğer

² Türk Telekom grevinin herhangi bir sorun yaratmadığını ve grevden dolayı herhangi bir finansal etki yaşamadıklarını söyleyen Türk Telekom Yönetim ve İcra Kurulu Başkanı Paul Doany şu açıklamayı yaptı:

“Grev 43 gün sürdü. Bu süre içinde şirkette işler yürüdü. Büyük bir sorun yaşamadık, yani grevin Türk Telekom'a gerçek bir etkisi olmadı. ADSL bağlantılarımız tekrar işlemeye başladı, bütün hataları giderdik. Şirkete net bir finansal etkisi olmadı çünkü grev boyunca Türk Telekom çalışanlarına maaş ödemesi yapmadı. Büyük bir birikim sağladık, bazı kayıplar vardı o da bu birikimlerle dengelendi. Şirket gayet iyi durumda” (“Doany: Grevde Maaş Ödemeyip Birikim Yaptık”, *Radikal*, 13.12.2007).

Dahası, grev sırasında 24 bin işçiye grev ödeneği vermek için Haber-İş Sendikasının ciddi bir kaynak kullandığı ve bazı taşınmazlarını satmak zorunda kaldığı iddiası basında yer aldı.

Tablo 3: Grevde Geçen İşgünü Açısından Yıllık Ortalama Grev Eğilimi (2004-2011)

DONEM	Ortalama	Kamu	Kamu Oran	Ozel	Ozel Oran
1984-1995	1,773,770	967,627	55%	806,142	45%
1996-2001	270,531	58,812	22%	211,720	78%
2002-2011	238,454	2,777	1%	235,677	99%
2002-2011 (TT Hariç)	123,254	2,777	2%	120,477	98%
1984-2011	903,320	428,291	47%	475,028	53%

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri'nden hazırlanmıştır (ÇSGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.cs.gb.gov.tr/cs.gbPortal/cs.gb.portal?page=istatistik>).

göstergesidir. Bu kısa anımsatma önemli. Çünkü grevleri sadece nicel açıdan analiz etmek yanıltıcı olabilmektedir. Özellikle genel eğilim dışındaki artış ve azalışların arka planına bakmakta yarar olacaktır.

TT grevi dışarıda tutulduğunda 2002-2011 yıllarında yıllık ortalama grevci sayısı 2673'e gerilemiştir (Tablo 2). TT grevi sonrasında ise (2008-2011) yıllık ortalama grevci sayısı daha da düşmüş ve 2376'ya gerilemiştir. 2011 yılındaki grevci sayısı ise 1984 sonrasındaki en düşük grevci sayısıdır. 12 Eylül sonrası ilk grevin yaşandığı 1984 yılında 561 işçi greve katılırken 2011 yılında 557 işçi greve katılmıştır (Ek Tablo 1).

Grevde geçen işgünü açısından da benzer bir eğilim söz konusudur. 1984-1995 döneminde yılda ortalama 1.7 milyon işgünü grevde geçerken, bu sayı 1996-2001 döneminde 270 bine, 2002-2011 döneminde 238 bine (TT hariç 123 bine) düşmüştür (Tablo 2). Dikkat çekici bir diğer nokta ise kamuda grev eğiliminin neredeyse sıfırlanmış olmasıdır. 1990'lı yıllarda grev eğiliminde lokomotif olan kamu işçileri 2000'li yıllarda greve neredeyse hiç başvurmamıştır (Ek Tablo 2).

1989 yılında kamuda, 1990 yılında özel sektörde yaşanan ve çok sayıda işçinin katıldığı grevlerden sonra 1995 yılına kadar iş uyuşmazlıklarının oldukça yoğun olduğu bir dönem yaşanmış, 1995 yılında kamu sektöründe 180 bine yakın işçiyi kapsayan grevlerden sonra grev sayısında da greve katılan işçi sayısında da düşüş eğilimi başlamıştır. Bu düşüş 2000'li yıllar sonrasında neredeyse 10 yıllık bir durgunluk dönemine dönüşmüştür. Çalışma ilişkilerinde yaşanan bu "barış" ortamının gerçek bir uzlaşmadan çok sendikalı işçi sayısında, kamu işçisi sayısında ve toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısında yaşanan azalmanın ve sendikasılaştırmanın bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca 2822 sayılı yasa döneminde yaygın bir araç olarak kullanılan grev ertelemelerinin, grev eğiliminin azalmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Dönem boyunca 22 erteleme kararnamesi ile 300 bin işçiyi kapsayan 506 grev ve grev kararı ertelenmiştir. 1984-2001 yılları arasında toplam 821 bin işçinin greve katıldığı dikkate alınır, yaklaşık 300 bin işçiyi kapsayan grev ertelemelerinin grev eğilimi üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılabilir. 1990 ve 1991 ile 1995 grev erteleme kararları en çok işçiyi kapsayan kitlesel grev ertelemeleridir. 2000 yılından sonra ise 9 büyük grev "milli güvenlik" ve "genel sağlık" gerekçesiyle ertelenmiştir. Bu ertelemelerin en önemli sonucu grev konusunda caydırıcı olmasıdır. 2000'li yıllarda lastik ve cam sektörlerindeki grev ertelemeler söz konusu olmasaydı grev eğilimde farklılıklar yaşanacağı açıktır (Çelik, 2008).

3. Diğer Ülkelerde Grev Eğilimi Ne Durumda?

Uluslararası karşılaştırmalar bu yazının kapsamı dışında olmakla birlikte grev eğilimi açısından genel bir karşılaştırma yararlı olacaktır. Yaşanan durgunluğun aslında Türkiye'ye özgü olmadığı, diğer ülkelerde de grev eğilimi açısından benzer bir durgunluk yaşandığı düşünülebilir. Bu nedenle kısa bir karşılaştırma anlamlı olacaktır. Grevlerin uluslararası karşılaştırılmasında ciddi zorluklar olduğu bilinmektedir. Grev hakkının özneleri, grev türlerine ilişkin sınırlamalar ve grev istatistiklerinin derlenmesine ilişkin farklılıklar nedeniyle karşılaştırmalar oldukça zordur (Makal, 2007, ILO, 2012a). Ancak bu farklılıkları bir kenara koyarak eğilimlerin karşılaştırmasını yapmak olanaklıdır. Benzer dönemlerde farklı ülkelerde grev eğilimleri nasıl seyretmiştir?

ILO'nun karşılaştırılabilir veri derlediği (ILO, 2012b) bazı ülkelerdeki grev eğilimine bakıldığında, grevci işçi sayısı ve grevde geçen işgünü açısından önemli farklılıklar olmakla birlikte uzun dönemli bir durgunluğa rastlanmamaktadır.

*Tablo 4'*te yer alan ülkelerde greve katılan işçi sayısı yıllara göre dalgalanmalar ve ciddi iniş çıkışlar göstermektedir. Türkiye'de ise özellikle 2000'li yıllar sonrasında bir dalgalanmadan değil, minimum düzeyde bir stabilizasyondan söz etmek mümkündür. Diğer ülkelerde nispeten hareketli bir grev grafiği gözlenirken, ülkemizde grevlerin nabızı adeta durmuştur.

III. GREV DIŞI EYLEMLER

Bilindiği gibi çalışma ilişkileri açısından grev dışı eylemler de grev kadar etkili ve yaygın kullanılan mücadele araçlarıdır. Yasal grev mekanizmasının hantallığı ve kısıtlılığı gibi nedenler yanında, grevin uygun ve yeterli bir araç olmadığı durumlarda grev dışı eylemler gündeme gelmektedir. Yürürlükteki mevzuata göre yapılan ve "kanuni grev" olarak tanımlanan grevler dışında kalan yaygın bir işçi (emek) eylemleri grubu vardır. İş yavaşlatma, iş bırakma, direniş, işyeri işgali, oturma grevi, yürüyüş ve miting, işe geç gitme, toplu vizite, boykot ve yemek boykotu gibi işçi eylemleri de çalışma ilişkilerinin önemli bir parçasıdır. "Kanuni grev" görece dar bir kapsama sahip olduğundan işçi eylemlerinin gerçek boyutunun anlaşılabilmesi için grev dışı eylemlerin de dikkate alınması ve incelenmesi önem arz etmektedir. Ancak grev dışı eylemlere ilişkin veri toplanması önemli bir sorundur. Ülkemizde ÇSGB "kanuni" grevler dışında diğer iş bırakma eylemlerine ve direnişlere ilişkin veri toplamamaktadır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda grev dışı eylemlere ilişkin en önemli kaynak, sendikal eğitimci ve araştırmacı İlyas Köstekli tarafından derlenen ve Petrol-İş yıllıklarında yer alan verilerdir. Ancak uzun bir süredir Petrol-İş yıllıklarının yayınlanmıyor olması nedeniyle bu alanda ciddi bir veri boşluğu söz konusudur.

1982 Anayasası ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nda grev mekanizmasının son derece karmaşık bir prosedüre bağlanması, sınırlayıcı olması ve sonuç alınmasının zorluğu nedeniyle 2822 sayılı yasa döneminde grev dışı eylemlerde ayrıca bir artış olmuştur. 2000'li yıllarda yaşanan grev dışı eylemlerin kapsamını ve etkisini anlayabilmek için 1980'li ve 1990'lı yıllardaki grev dışı eylemlere kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Grev ve grev dışı eylemler bir bütün olarak ele alındığında işçi sınıfı hareketinin mücadele ve eylem kapasitesini değişik boyutlarıyla görmek mümkün olacaktır.

Tablo 4: Çeşitli Ülkelerde Greve Katılan İşçi Sayısı 1990-2008 (Bin)

	Almanya	İtalya	İspanya	Türkiye	ABD	Kanada	Hindistan	İngiltere
1990	257	1634	977	166	185	270	1308	298
1991	208	2952	1984	165	392	253	1342	176
1991	598	3178	5192	62	364	150	1252	148
1993	33	4384	1077	7	182	102	954	385
1994	401	2614	5437	5	322	81	846	107
1995	183	445	574	200	192	149	990	174
1996	166	1689	1088	5	273	282	939	364
1997	13	718	651	7	339	258	981	130
1998	4	435	681	11	387	244	1289	93
1999	188	935	1133	3	73	160	1311	141
2000	7	687	2067	19	394	143	1418	183
2001	61	1125	1245	10	99	221	688	180
2002	428	5442	4534	5	46	166	1079	943
2003	40	2561	729	2	129	79	1816	151
2004	101	709	556	4	173	259	2072	293
2005	17	961	405	4	100	199	2914	93
2006	169	467	500	2	77	42	1810	713
2007	106	906	497	26	193	66	725	745
2008	154	669	543	5	83	41	1484	511

Kaynak: ILO (2012b).

1. 1980 ve 1990'lı Yıllarda Grev Dışı Eylemler ve Büyük Ölçekli Direnişler

1980'li ve 1990'lı yılların grev dışı eylemlerinin en yaygın ve kapsamlısı Bahar Eylemleri olarak adlandırılan eylem dizisi olmuştur. Kamu kesiminde çalışan işçilerin 1989 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında yaptıkları ve Bahar Eylemleri olarak bilinen protesto eylemleri, Türk-İş'e bağlı 26 sendikanın yürüttüğü kamu toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde ilerleme sağlanamaması üzerine başlamıştır.

Eylemler, belirli sektörler için zaman zaman genel grev havasına bürünmüştür. Bahar Eylemleri süresince işçiler bilinen eylem türlerinin yanı sıra bazıları ilk defa uygulanan ilginç eylemler de uyguladılar: İşi durdurma, işi yavaşlatma, toplu yürüyüşler, trafiği kapatma, işyeri işgali, işbaşında oturma, işe gitmeme, fazla mesaiye kalmama, servis araçlarına binmeme, yemek ve sakal boykotu, çocuklarını evlatlık verme, toplu boşanma davası açma, çıplak ayakla yürüyüş, açlık grevi, vezne önünde bekleme, vizite eylemi, siyah çelenk bırakma, basın bildirisi, ücret alma, alkışlı protesto, fabrika önünde soğan ekmek yeme, bordroları postalama ve bordroları balona bağlayıp uçurma ve tüm ailece yürüyüş başlıca eylem türleriydi. 12 Eylül baskı koşulları ve ANAP hükümetleri döneminde yaşanan ciddi reel ücret kayıpları ve yoksullaşma, eylemlerin en büyük nedeniydi.

Bahar Eylemleri salt ekonomik çerçeveye sınırlı kalmayıp politik talepler de içeriyordu. Eylemler devam ederken yapılan 27 Mart 1989 yerel seçimlerinde ANAP'ın oy oranı yüzde 35'ten yüzde 22'ye düştü. Eylemler ile işçi ücretlerinde önemli bir reel artış sağlandı. Bu eğilim 1990 ve 1991 toplu iş sözleşmelerinde de devam etti. Sonuçları itibariyle gerçek işçi ücretlerinde önemli bir artış sağlayan eylemler, memurların Temmuz 1989 zammını ve özel sektör sözleşmelerini de olumlu yönde etkiledi. 1989 yılında reel ücretlerde genel olarak bir iyileşme sağ-

landı. Diğer bir ifadeyle Bahar Eylemleri genel ücret seviyesinin yükselmesinde önemli bir manivela oldu (Çelik, 1996).

4-8 Ocak 1991 tarihlerinde grevdeki yaklaşık 50 bin maden işçisi tarafından gerçekleştirilen Zonguldak-Ankara yürüyüşü, Ankara'ya ulaşmadan engellenmiş olsa da dönemin iz bırakan grev dışı eylemlerinden biri olmuştur (Karakaş, 1992).

Türk-İş'in 12 Eylül sonrası en önemli eylemlerinden biri, 3 Ocak 1991 tarihinde kısmen uygulanabilen "işe gitmeme eylemi" olmuştur. 3 Ocak eylemi 1980 sonrasında ilk iş bırakma eylemidir. 3 Ocak eyleminin, geçmişte bu tür eylemlerden kaçınan Türk-İş tarafından yapılmış olmasının altı çizilmelidir.

20 Temmuz 1994 tarihinde üç işçi konfederasyonu (Türk-İş, DİSK ve Hak-İş) ilk kez ülke çapında genel eylem (iş bırakma) yaptı. Bu eylem kısmen uygulanabildi. Aynı yıl Türk-İş'in çağrısıyla Tandoğan meydanında büyük bir miting yapıldı. Eylemin amacı 5 Nisan 1994 istikrar programına paralel olarak 1995 Bütçe Kanununda çalışanların bazı haklarını kaldırmayı hedefleyen hükümlerdi. Eylem üzerine bu düzenlemeler geri çekildi. 1990'lı yıllarda sosyal güvenlik haklarında yapılmak istenen değişikliklere karşı da büyük işçi eylemleri yapıldı. 5 Ağustos 1995'te Ankara'da büyük bir miting ve 8 Ağustos'ta ise işbaşında iş durdurma eylemi yapıldı. 15 Ekim 1995 tarihinde Ankara'da büyük bir izinsiz miting düzenlendi. Bu miting Tansu Çiller azınlık hükümetinin güven oyu alamamasında etkili oldu. Sosyal güvenlik hakları ile ilgili bir diğer büyük eylem ise 24 Temmuz 1999'da Ankara'da gerçekleştirildi.

Kamu çalışanları da 1990'lı yıllarda çok sayıda grev dışı eylem gerçekleştirdi. Kamu çalışanlarının grev hakkı yasal olarak tanınmadığı için, grev dışı eylemler kamu çalışanları açısından en önemli toplu eylem aracı olarak öne çıktı. Kamu çalışanları çeşitli mitingler yanı sıra iş bırakma eylemleri de gerçekleştirdi. 1993 ve 1994 yıllarında iş bırakma ve toplu vizite eylemleri yapıldı. 17-18 Haziran 1995 günlerinde 100 bini aşkın kamu çalışanı Kızılay Meydanını işgal etti (dönemin grev dışı eylemleri için bkz. Koç, 2010).

Dönem boyunca irili ufaklı yüzlerce işçi eylemi ve direnişi içinde Paşabahçe Cam Fabrikası'nda 1991 yılında toplu işçi çıkarmaya karşı yapılan direniş, Yatağan işçilerinin eylemleri ve Seka'nın kapatılmasına karşı 1997'de yapılan direniş iz bırakan grev dışı eylemler olarak sayılabilir.

1980'li yılların sonunda başlayan ve 1990'ların ortalarında yavaşlamakla birlikte 2001 kriz dönemine kadar süren grev dışı eylemlerin, grevlerle birlikte işçi ücretlerinde önemli kazanımlar getirdiğini ve işçi haklarını sınırlamaya yönelik girişimleri geciktirdiğini söylemek mümkündür.

2. 2000'li Yıllarda Grev Dışı Eylemler ve Büyük Ölçekli Direnişler

1980 ve 1990 eylemlerinden farklı olarak, 2000'li yıllarda yaşanan grev dışı eylemlerin, özellikle "genel eylem" ve "uyarı eylemi" gibi eylemlerin pek çoğu "kabuk eylemler" olarak kalmıştır. "Genel eylem", "uyarı eylemi" ve "çalışma hakkını kullanmama eylemi" olarak adlandırılan pek çok eylem kitlesel basın açıklamasının ötesinde bir içeriğe sahip olmamıştır. Dönem boyunca gerçekleştirilen ve ülke ölçeğinde de yankı bulan Seka, Tekel, Yatağan ve Paşabahçe direnişleri ise 1990'ların mücadele geleneğini devam ettiren eylemler olmuştur. Kamu çalışanları tarafından yapılan eylemler de dönem boyunca önemini korumuştur (dönem boyunca sendikalaşma amacıyla ve sendikal nedenli işten çıkarmalara

karşı çok sayıda direniş gerçekleştirilmiştir. Ancak sendikal örgütlenme eksenli direnişler bu çalışmanın kapsamı dışındadır).

2000'lerde büyük ölçekli ve işçi konfederasyonları ağırlıklı gerçekleştirilen grev dışı eylemlerin inandırıcılığında ve sahiciliğinde büyük bir aşınma yaşanmıştır. Merkezi ve genel eylemlerde ciddi bir aşınma yaşanırken, tekil ve yerel eylemlerde nispi bir yaygınlıktan söz etmek mümkündür. Ancak bu eylemler kendi sınırları içinde kalmış ve diğer direniş ve eylemler ile aralarında bir eşgüdüm oluşturulamamıştır. 2000'li yıllarda merkezi sendikal eylemler giderek "kabuk" hale gelirken, yerel eylemlerin canlılığını ve dinamizmini koruduğunu söylemek mümkündür.

Büyük ölçekli ve genel nitelikli grev dışı işçi eylemlerinde sadece nitelik açısından değil nicelik açısından da 2000'li yıllarda bir gerileme yaşanmıştır. 2000'li yılların başlarında (2005-2006 yıllarına kadar) zaman zaman yaşanan büyük ölçekli işçi eylemleri, özellikle 2007-2008 yıllarından sonra hızla gerilemeye başlamıştır. Türk-İş'in bu tarihlerden sonra belirgin bir biçimde, hükümete yönelik büyük ölçekli protesto eylemleri düzenlemekten kaçındığı veya düzenleme potansiyelinin azaldığı gözlenmektedir. Öte yandan ortak bir eylem merkezi olan ve eşgüdüm sağlayan Emek Platformu'nun³ önce sönmülenmesi ve giderek dağılması ile AKP hükümetlerinin sendikal hareket üzerinde etkisinin artması gibi nedenlerle grev dışı eylemlerde önemli bir gerileme yaşanmıştır. 2000'li yıllarda sendikal hareketin, grev dışı eylemleri örgütlemekte ve kendi iradesi dışında ortaya çıkan eylemleri kavramakta ve eşgüdüm sağlamakta ciddi bir irade eksikliği ve kapasite yetersizliği içinde olduğu görülmüştür (son dönem grev dışı işçi eylemleri ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Koçak, 2009). 2000'li yılların grev dışı eylemlerini aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür. Kuşkusuz örneklediğimiz eylemler dışında da bir çok başka eylem söz konusudur. Ancak burada en belirgin eylemlere yer verilmeye çalışılmıştır.

³ Emek Platformu 1993 yılında ortaya çıkan Demokrasi Platformu ve daha sonraki yıllarda emek örgütleri arasında yürütülen ortak çalışmaların bir ürünü olarak 1999 yılında kurulan bir ortak zemindir. Türk-İş, Hak-İş, DİSK, KESK, Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen 19 Ocak 1999 günü "emek zirvesi" olarak adlandırılan bir toplantıda bir araya gelerek ortak hareket etme kararı aldılar.

14 Temmuz 1999 günü ise Türk-İş, Hak-İş, DİSK, KESK, Türkiye Kamu-Sen, Memur-Sen, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti, Tüm İşçi Emeklileri Derneği, Tüm Bağ-Kur Emeklileri Derneği, TMMOB, Türk Diş Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Tabipleri Birliği, Türk Veteriner Hekimler Birliği ve TÜRMOB Genel Başkanları Türk-İş'te bir araya gelerek ortak hareket etmeye başladılar. Oluşan platform Emek Platformu olarak adlandırıldı. Toplantıda bölgesel mitingler, Ankara'da bir kitlesel miting ve genel grev kararı alındı. Temmuz ve Ağustos aylarında sosyal güvenlik reformuna karşı kapsamlı eylemler yapıldı.

Emek Platformu 2001 yılında ekonomik krizden çıkış için hazırladığı alternatif programı 28 Mart 2001 tarihinde kamuoyuna açıkladı. Emek Platformu sonraki yıllarda da çeşitli etkinlikler ve eylemler düzenlemiş ve açıklamalar yapmıştır. Emek Platformunun yerel düzeylerde de çeşitli izdüşümleri oluşmuştur. Emek Platformu dönem başkanlığı veya dönüşümlü başkanlık uygulamasıyla koordine edilmiştir. 1999 "sosyal güvenlik" reformu konusunda kapsamlı eylemler düzenleyen platformun, 2006 "reformu" sırasında yetersiz kaldığı gözlenmiştir. Emek Platformu sonraki yıllarda sönmülenmiş ve dağılmıştır. Emek Platformu'nun dağılmasında AKP'nin sendikal hareket üzerinde hegemonyasının artmasının ve hükümete yakın bazı sendikaların yarattığı sendikal rekabetin önemli rolü olmuştur.

a. Genel Uyarı ve İş Bırakma Eylemleri

“Genel uyarı eylemleri” ve “iş bırakma” eylemleri genel grev niyetiyle yapılmış eylemlere yasal kaygılar nedeniyle verilen addır. Ancak bu eylemler 2000’li yıllarda etkili bir iş bırakma ve genel greve dönüşmemiş, daha çok basın açıklaması, yürüyüş ve ara dinlenmelerinde yapılan açıklamalarla sınırlı kalmıştır. Özellikle işçi sendikaları tarafından gerçekleştirilen “genel uyarı eylemleri” mal ve hizmet üretiminde bir kesinti yaratmamış ve etkili olmamıştır. Ne ad altında yapılırsa yapılsın dönemin pek çok “genel uyarı” ve iş bırakma eylemi özüne uygun biçimde gerçekleşmemiş ve dönemin trend eylemi olan “kitlesel basın açıklaması” biçimine dönüşmüştür. Dönemin belli başlı “genel uyarı ve iş bırakma” eylemleri şunlardır:

Emek Platformu, hükümetin çalışma hayatı ile ilgili düzenlemelerine karşı 16 Şubat 2005 tarihinde 81 ilde “İktidarı Genel Uyarı” eylemleri yapmıştır. Bu eylemler bir genel grev ve iş bırakma şeklinde gerçekleşmemiş, daha çok basın açıklaması ve çeşitli yürüyüş ve mitingler şeklinde gerçekleşmiştir (DISK, 2008). Türk-İş, 4 Mart 2005 günü ülke çapında bir günlük “İşyerini Terk Etmeme” eylemi gerçekleştirmiştir.

SSGSS (Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası) yasa tasarısına karşı Emek Platformu tarafından alınan karar gereğince Türkiye çapında 14 Mart 2008 günü iki saatlik iş bırakma eylemi yapılmıştır. Türk-İş kaynaklarına göre, eylem ulaşım, temizlik, eğitim, sağlık ve eğitim alanında etkili olmuştur (Türk-İş, 2011). Eyleme katılımın ağırlıklı kamu çalışanlarından ve özellikle KESK üyelerinden olduğu gözlenmiştir.

KESK tarafından yapılan değerlendirmeye göre, Emek Platformu bileşeni 17 örgüte üye emekçilerin 14 Mart 2008 tarihinde yaptığı 2 saatlik “çalışmama” eylemi, tüm Türkiye çapında büyük bir coşku ve katılımı gerçekleştirilmiştir. Ankara, İstanbul, İzmir başta olmak üzere tüm illerde saat 10.00 ile 12.00 arasında eyleme katılan emekçilerin gerçekleştirdikleri yürüyüşlere 100 binlerce kişi katılmıştır. Türkiye çapında 10.00-12.00 saatleri arasında gerçekleştirilen eylem çerçevesinde belediye hizmetlerine ara verilirken, şehir içi ulaşım durmuş ve temizlik hizmetleri yapılamamıştır. Demiryollarında banliyö trenlerinin seferleri iki saat süreyle durdurulurken, atölyelerde çalışma yapılmamış, bakım ve onarım çalışmalarına ara verilmiştir. Yüzbinlerce çalışanın katıldığı 14 Mart eyleminin ardından AKP Hükümeti, yasada bazı değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır (KESK, 2008). 14 Mart eylemi özellikle kamuda etkili olmakla birlikte, katılımı ilgili “100 binlerce kişi” ifadesinin abartılı olduğunu söylemek mümkündür.

7 Temmuz 2009 tarihinde kamu toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin hükümetin tutumu nedeniyle tıkanması üzerine Türk-İş 7 Temmuz 2009 tarihinde “bir saat süreyle çalışmama” eylemi gerçekleştirmiştir (Türk-İş, 2011). Ancak kamu işyerleri için alınan bu eylem kararının daha çok dinlenme zamanlarında ve yemekhanelerde gerçekleştiği bilinmektedir.

Türk-İş, 8, 15 ve 22 Ocak 2010 tarihlerinde “çalışmama hakkını kullanma eylemleri” ve AKP binaları önünde kitlesel basın açıklaması eylemleri kararı almıştır. Eylemler işe geç gitme ve çalışmama şeklinde değil daha çok AKP binalarına yapılan küçük çaplı yürüyüşler şeklinde gerçekleşmiştir.

İşçi ve memur konfederasyonları 4 Şubat 2010 tarihinde Tekel işçilerinin direnişine destek amacıyla “işe gitmeme eylemi” kararı almıştır. Karara göre 4 Şubat günü 08.00-17.00 arasında çalışanlar üretimden gelen güçlerini kullanarak kendi-

lerini izinli sayacaktı ve işe gitmeyecekti (Türk-İş, 2011). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu imzasıyla üye sendikalara gönderilen 2 Şubat 2010 tarihli genelgede “Türk-İş ve Türk-İş’e bağlı sendikalara üye işçiler ise Anayasa’nın çalışma hakkı ve ödevi ile ilgili düzenlemede tanınan ‘çalışmama hakkını’ kullanarak 4 Şubat 2010 Perşembe günü saat 08.00-17.00 arasında kendilerini izinli sayacaktır” denildi. Genelgede “genel grev” ifadesi kullanılmasa da planlanan eylem kuşkusuz genel grevdi. Ancak 4 Şubat 2010’da ne genel grev ne de genel eylem yaşandı. Cılız protestolar ve basın açıklamalarıyla yetinildi. Eylem, bir iş bırakma şeklinde gerçekleşmedi, daha çok işyeri önünde ve yemekhanelerinde bildiri okunmasından ibaret kaldı.

Tekel eylemi sürerken Türk-İş, DİSK, Kamu-Sen ve KESK yöneticileri 22 Şubat 2010 tarihinde yaptıkları bir toplantıda, taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda 26 Mayıs 2010 tarihinde “üretimden gelen gücün” kullanılacağı genel bir eylem yapılması kararı aldı. Ancak 21 Mayıs 2010 tarihinde aynı sendikal örgütler, ortak bildiri ile “konfederasyonların üretimden gelen güçlerin kullanılmasının nasıl gerçekleştirileceği konusunu kendilerinin belirlemesine” karar verildiğini duyurdu. Türk-İş kendi kararını 26 Mayıs 2010 tarihinde saat 13.00-14.00 arasında işyerleri önünde bildiri okumak olarak açıkladı (Türk-İş, 2011). Böylece bu eylem de bir iş bırakma değil, dinlenme saatinde bildiri okumak şeklinde etkisiz bir eyleme dönüşmüştür.

b. Yürüyüşler, Mitingler ve Kitlese Basın Açıklamaları

2000’li yıllarda grev dışı eylemlerin nicel açıdan önemli bir bölümünü yürüyüş, miting ve kitlese basın açıklamaları oluşturmuştur. Çok sayıda yürüyüş ve miting düzenlenmesine karşın, bir kaçı dışında, bu yürüyüş ve mitinglere katılımın 1990’lı yıllarla karşılaştırıldığında son derece sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Dönemin yeni tür ve trend eylemlerinden biri, “kitlese basın açıklaması” olarak adlandırılan basın toplantısı ile miting arası eylem türüdür. 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası’nın sınırlayıcı prosedürü nedeniyle protesto eylemlerinin pek çoğu izinsiz toplantı ve gösteri yürüyüşüne dönüşmekteydi. Bir diğer ifadeyle 2911 sayılı yasa kadük kalıyordu. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı basın açıklamalarının belirli bir katılımı yapılabilmemesine olanak tanıdı. Kitlese basın açıklamaları bu yeni uygulamayla birlikte yaygınlaştı. Ancak özellikle büyük ölçekli yürüyüş ve mitingleri yapamayan ve yapmaktan kaçınan sendikal örgütler “kitlese basın açıklaması” adı altında eylemler yapmaya başladılar. Kitlese basın açıklamalarının trend mekanları İstanbul’da Tünel-Taksim hattı (İstiklal Caddesi), Ankara’da ise Yüksel Caddesi oldu. 2000’li yıllarda gerçekleştirilen belli başlı yürüyüş ve mitinglere ilişkin kısa bir değerlendirme yapalım:

Kamu görevlileri sendikaları ile ilgili yasa tasarısının toplu sözleşme ve grev hakkına yer vermemesi ve bazı kamu görevlilerinin sendikalaşmasını engellemesi nedeniyle, KESK 2001 Mayıs ve Haziran aylarında çeşitli kitlese eylemler yaptı. 21-26 Mayıs tarihlerinde çeşitli illerden Ankara’ya yürüyüşler düzenlendi. Kızılay’da yapılmak istenen miting önce yasaklandı ancak yoğun katılım ve Ankara trafiğinin kapatılması üzerine Kızılay meydanı ile ilgili yasak kaldırıldı (KESK, 2002).

9 Kasım 2001’de Küresel Eylem günü etkinleri Türkiye’de de yapıldı. Emek Platformu bileşenleri “İşsizliğe, Yoksulluğa, Yolsuzluğa ve Savaşa Karşı Eşitlik, Adalet ve Barış İçin Ankara Yürüyüşü” adıyla bir yürüyüş ve miting düzenledi.

Yürüyüşler dört ayrı bölgeden başlatıldı. Miting Tandoğan meydanında yapıldı (KESK, 2002).

1 Mart 2003 tarihinde Ankara Sıhhiye meydanında “savaşa hayır” eylemi yapıldı. Eylemde ABD’nin Irak’a müdahale planları protesto edilmiş ve o gün Meclis Genel Kurulunda ele alınacak olan Türkiye’nin Irak topraklarına asker yollamasına ilişkin tezkerenin (1 Mart tezkeresi) reddi istenmiştir. Siyasal içerikli bu mitinge çeşitli siyasal gruplar, partiler ve sendikalardan geniş bir katılım sağlandı. Eyleme Türk-İş üyesi sendikalardan da katılım oldu.

Türk-İş tarafından 10 Mayıs 2003 günü İzmir’de, 17 Mayıs 2003 günü Ankara’da “İşine, Ekmeğine, Vatanına Sahip Çık” mitingi düzenlendi. Türk-İş kaynaklarına göre İzmir mitingine 55, Ankara mitingine 100 bin kişi katılmıştır (Türk-İş, 2003).

Kamu Yönetimi Temel Yasası tasarısının sosyal taraflara danışılmadan hazırlanmasını protesto etmek için aralarında Türk-İş’in de bulunduğu 12 toplumsal örgüt çeşitli eylem kararları aldı. 21 Şubat 2004 tarihinde bölgesel mitingler yapıldı. 6 Mart 2004 tarihinde ise Ankara Sıhhiye meydanında protesto mitingi yapıldı. Ağırlıkla Türkiye Yol-İş Sendikası üyelerinin katıldığı bu mitingde Karayolları ve Köy hizmetleri gibi kuruluşların devre dışı bırakılması protesto edildi (Türk-İş, 2007).

20 Kasım 2004 tarihinde Ankara’da Emek Platformu tarafından “Sosyal devlet ve sosyal adalet istiyoruz” mitingi yapılmıştır. Türk-İş kaynaklarına göre bu mitingde 100 bin işçi katılmıştır (Türk-İş, 2007). Ancak sendikal mitinglere katılımı ilgili sendikal kaynaklarda belirtilen sayıların abartılı olduğunun altını çizmek gerekir.

Uzun bir aradan sonra Türk-İş, DİSK ve KESK 15 Şubat 2009 günü İstanbul Kadıköy meydanında ekonomik krizin faturasının çalışanlara ödettilmesi girişimine karşı “emek ve demokrasi mitingi” düzenledi. Miting krizin yaratmış olduğu tepki nedeniyle oldukça geniş bir katılımı gerçekleşmiştir.

Tekel işçilerinin Kızılay eylemi sürerken, Türk-İş diğer emek örgütlerine de çağrıda bulunarak, 17 Ocak 2010 tarihinde “Ekmek, Barış, Özgürlük İçin Demokrasi ve Haklar” mitingi yapmıştır.

Sosyal güvenlik “reformu” protesto eylemleri: 2004 yılında Emek Platformu SSK hastanelerinin Sağlık Bakanlığına devri girişimine karşı çeşitli protesto eylemleri yapmıştır. 27 Ekim ve 2 Kasım 2004 günlerinde SSK hastanelerinin bulunduğu yerlerde “kitlesel basın açıklamaları” yapılmıştır. Ancak eylemlere katılım sınırlı olmuştur. Örneğin Ankara’da yapılan eyleme Türk-İş önünde toplanan yaklaşık bin kişi katılmış ve yürümleri polis tarafından engellenmiştir. 30 Kasım 2004 tarihinde Emek Platformu kararıyla örgütlü işyerlerin 12.00-13.00 saatleri arasında “uyarı eylemi” yapılmıştır (Türk-İş, 2007; DİSK, 2008). 12.00-13.00 arası (yemek saatinde) yapılan eylemin iş durdurmayla bir ilişkisi olmadığı açıktır.

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) Kanunu nedeniyle 2008 yılında genel işçi eylemlerinde bir artış gözlenmiştir. 15 Ocak 2008 tarihinde ülke çapında AKP örgüt binalarına yürüyüşler yapılmış ve SSGSS hazırlıkları protesto edilmiştir. SSGSS tasarısına karşı çeşitli illerde sendika ve meslek odalarının da içinde yer aldığı “Herkesin Sağlık ve Güvenli Gelecek Platformu” (HSGGP) oluşturulmuş ve pek çok yerel eylem bu platformun eşgüdümü ile gerçekleştirilmiştir (www.hsggplatformu.org).

1 Mayıs (işçi bayramı, dayanışma günü) kutlamalarının grev dışı eylemler arasında ele alınması tartışmalıdır. Çünkü pek çok ülkede 1 Mayıs etkinlikleri işçi

ve sendika hareketi için olağan faaliyetler arasındadır. Ancak ülkemizde 1 Mayıs kutlamalarının serüveni ayrı bir değerlendirmeyi gerekli kılıyor. 1990'ların başından itibaren farklı işçi örgütleri arasında genellikle ortak yapılan 1 Mayıs kutlamaları 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Ancak 2000'li yıllarda önemli bir tartışma konusu 1 Mayıs'ın Taksim meydanında kutlanması etrafında yaşanmıştır. Bu tartışma ve gerilim gerek sendikal örgütlerle hükümet arasında, gerekse sendikal örgütlerin kendi aralarında yaşanmıştır. 2007'den itibaren sendikaların 1 Mayıs'ı Taksim'de kutlama talebi hükümet tarafından geri çevrilmiş ve bu yöndeki girişimler şiddet kullanılarak bastırılmıştır. 2008 yılında DİSK Genel Merkezi kuşatılmış ve yürüyüş engellenmiş, 2009 yılında ise "makul bir çoğunluk" ile Taksim'e girişe izin verilmiştir. 2010 yılında ise 1 Mayıs'ın emek ve dayanışma günü olarak kabulünün ardından Taksim'de 1 Mayıs kutlamasına engel çıkarılmamıştır. 2010, 2011 ve 2012 1 Mayıs Taksim kutlamaları büyük bir katılım ile gerçekleşmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında Türk-İş, Hak-İş ve Memur-Sen de Taksim kutlamalarına katılırken, 2012'de bu örgütler İstanbul dışında ve ayrı kutlamaları tercih etmiştir. Hak-İş ve Memur-Sen tarafından Ankara'da yapılan 2012 1 Mayıs mitinginde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik de konuşma yapmıştır.

c. Kamu Çalışanlarının Eylemleri ve Fiili Grevleri

2000'li yıllarda emek hareketinin en dinamik kesimini kamu çalışanları oluşturmuştur. Kamu çalışanlarının bu dönemde yaptığı eylemlerin ezici çoğunluğu KESK tarafından gerçekleştirilirken, Kamu-Sen'in geçmişe göre artan bir biçimde eylemler düzenlediği, Memur-Sen'in ise hükümet ile uyumu esas alan bir yaklaşım izlediği ve etkili eylemler düzenlemekten kaçındığı gözlenmiştir.

Kamu çalışanlarının eylemlerinin bir bölümü Emek Platformu içinde gerçekleşti. Bu ortak eylemler yukarıda ele alındı. Bir bölümü ise kamu çalışanları tarafından ayrı olarak gerçekleştirildi. Kamu çalışanlarının eylemleri içinde yürüyüş, miting ve basın açıklamaları yanı sıra fiili grevler de önemli bir yer tutmaktadır. Kamu çalışanlarının eylemleri özellikle 2001 yılında kabul edilen 4688 sayılı yasanın ardından yapılmaya başlanan "toplular görüşme" dönemlerinde yoğunlaştı. Toplu görüşmeler sırasında sık sık bölgesel yürüyüş ve mitingler yapıldı. Toplu görüşme dönemlerinde değişik illerden Ankara'ya yürüyüşler yapılmış ve Ankara'da izinli ve izinsiz mitingler düzenlenmiştir. Bunların pek çoğunda kamu çalışanları polisin sert tutumuna muhatap oldular. KESK bu dönem boyunca bir çok kez "hizmet üretiminden gelen gücün kullanılması" kararı aldı. 17 Ekim 2002'de yapılan "hizmet üretiminden gelen gücün kullanılması" eylemleriyle kamu çalışanlarının bir bölümü iş bıraktı ve çeşitli illerde mitingler yapıldı. KESK'in başlattığı "hizmet üretiminden gelen gücün kullanılması" eylemleri önceleri soruşturmayla uğradı, maaş kesintisi ve çeşitli baskılar gündeme geldi. Ancak zamanla idari yargı kararları ile sendikanın çağrısıyla işe gitmemenin geçerli bir mazeret olduğuna karar verildi (Danıştay 12. Dairesinin 2004/4209 ve 2005/5767 esas sayılı kararları). Böylece iş bırakma eylemlerinin hukuksallığı yönünde önemli bir adım atılmış oldu. KESK tarafından "fiili ve meşru mücadele" olarak tanımlanan bu hat, eylemler yoluyla hukuksal kazanımlar elde edilmesine yol açmıştır. KESK'in ısrarla sürdürdüğü eylemler kamu çalışanlarının grevli toplu sözleşmeli sendikal haklarının meşruiyeti açısından yaşamsal rol oynamıştır.

Ancak KESK tarafından sık ve yoğun biçimde düzenlenen eylemlerin üye kitlesi içinde bir “eylem yorgunluğu” yarattığı ve bunun zaman zaman katılımı düşürdüğü gözlenmiştir.

KESK, kamu reformu çalışmalarını ve 2004 yılı bütçe hazırlıklarını protesto etmek amacıyla 10 Aralık 2003 tarihinde vizite eylemi, 11 Aralık 2003 tarihinde ise “hizmet üretmeme” eylemi yapmıştır. KESK, 23 Ağustos 2003 tarihinde çeşitli illerden hareketle Ankara’ya yürümek istedi. Ancak kamu çalışanlarının Ankara’ya girişi engellenmek istendi. Gerginlik saatlerce sürdü ve yollar trafiğe kapatıldı. Sonunda kamu çalışanlarının istediği oldu ve Kızılay’da büyük bir miting gerçekleşti (KESK, 2005). KESK 14 Aralık 2006 tarihinde ise “İnsanca Yaşam İçin 14 Aralık’ta Hizmet Üretmeyeceğiz” adıyla bir başka eylem yapmıştır (KESK, 2008).

Kamu çalışanları eylemleri içinde 2009 ve 2012 iş bırakmaları (fiili grev) önemli bir yere sahiptir. KESK ve Türkiye Kamu-Sen 25 Kasım 2009 tarihinde birlikte “iş bırakma” kararı aldılar. 25 Kasım grevi katılım ve meşruiyet açısından önemli bir adım oldu. Eylem açıkça grev olarak ilan edildi. KESK Başkanı Sami Evren ile yaptıkları ortak basın toplantısında Türkiye Kamu-Sen Başkanı Bircan Akyıldız, grev sürecine, başvurulabilecek tüm çözüm yollarının tükenmesi sonucu ulaşıldığını belirterek, “grev, sadece Kamu-Sen ve KESK adına değil, tüm kamu emekçilerinin haklarının savunulması adına yapılacak” diye konuştu (*Radikal*, 13.10.2009). Bu tutum önemli bir eşiğin aşılmasıydı. Böylece kamu çalışanlarının grev hakkı ve fiili grev uygulanabilmesi konusunda meşruiyet zemini oldukça genişlemişti.

Kamu çalışanlarının 25 Kasım sonrası diğer önemli fiili genel grevi, 23 Mayıs 2012 tarihinde gerçekleştirildi. KESK ve Kamu-Sen tarafından toplu sözleşme görüşmelerinde hükümetin sunduğu zam teklifini protesto etmek için ortaklaşa grev kararı alındı (KESK, 2012). Kararı Birleşik Kamu-İş konfederasyonu da destekledi. İş bırakma eylemi 2000’li yılların etkili eylemlerinden biri oldu.

d. Direnişler: Seka, Paşabahçe, Yatağan, Seydişehir, Tekel...

2000’li yıllarda sendikal nedenli işten çıkarmalar yanında işyeri kapatmalara ve özelleştirmelere karşı bir dizi eylem yaşandı. Seka’nın kapatılmasına karşı 2005 yıllarında yapılan ikinci direniş, Muğla’nın Yatağan ilçesinde 1990’ların ikinci yarısında başlayan ve günümüze değin uzanan direniş zinciri, Paşabahçe Cam fabrikasının kapatılmasına karşı 2002 yılında yapılan direniş, Tekel işçilerinin 2009-2010 kışında Ankara’da gerçekleştirdikleri 78 günlük direniş döneminin iz bırakan eylemlerinden bazılarıdır.

Özelleştirme karşıtı eylemler 2000’lerin işçi direnişleri içinde önemli bir yer tuttu. Ancak özelleştirme uygulamaları karşısında merkezi ortak bir sendikal eylem gerçekleştirilemedi. Bir çok sendika, özelleştirme süreci kendisini etkilediğinde karşı çıktı. Bu durum ortak bir duruşu ve direnişi engelledi. Daha çok yerel ve tekil eylemler ortaya çıktı. Bu eylemler özelleştirme sürecini yavaşlatsa da engelleyemedi. Petrol-İş Sendikası özelleştirme uygulamaları karşısında hukuksal boyutu da içeren uzun soluklu bir çalışma yürüttü ve 2000’li yıllarda geniş bir özelleştirme karşıtı kampanya düzenledi (Petrol-İş, 2007).

Özelleştirme konusunda bir diğer uzun soluklu eylem zinciri Yatağan’da yaşandı. Muğla’nın Yatağan ilçesinde kömür işletmesi ve termik santralin özelleştirilmesi girişimine karşı 1990’ların ikinci yarısında başlayan ve günümüze değin çeşitli eylem biçimleriyle süren direniş silsilesi, uzun soluklu özelleştirme karşıtı

eylemlerden biridir. Yatağan direnişleri halkın desteğini alan, yerel toplumsal dayanıklılığın sağlandığı eylemler dizisi oldu. Yatağan direniş sürecinde bir dizi miting, yürüyüş ve direniş gerçekleşti. Bu direniş sürecinin ilk yıllarında eylemin yarattığı etkiyle Türk-İş Başkanlar Kurulu Yatağan'da toplandı. İşletmeler halen özelleştirme kapsamında olup süreç henüz sona ermedi.

Özelleştirme karşıtı eylemler arasında önemli gerilim ve çatışmaların yaşandığı örnekler de yer aldı. Özelleştirme kapsamındaki Seydişehir Eti Alüminyum Fabrikası'na talip olan şirketlerin tesislerdeki incelemeleri sırasında direniş başlatan 1500 işçi polisle çatıştı. Kapıları kaynakla kapatan işçilere panzerle su sıkarak, biber gazı ve copla müdahale eden polis, köpek de kullandı. 5 saat süren olaylarda 48 işçi ve 18 polis yaralandı (*Milliyet*, 24 Mayıs 2005).

Seka İzmit İşletmesi'nin kapatılma kararına karşı 27 Ocak 2005 tarihinde işçiler kendilerini fabrikaya kapatarak direnişe başladı. Direniş geniş bir toplumsal ilgi uyandırdı ve 51 gün sürdü. Seka işçisinin direnişi, işletmenin Kocaeli Belediyesine devredilmesine ilişkin yapılan teklif üzerine 10 Mart günü yapılan oylama sonucunda işçilerin teklifi kabul etmesiyle sona erdirildi.

e. Tekel İşgal Eylemleri ve Tekel Direnişi: Kamu Sendikacılığının Son Büyük Eylemi

2009-2010 Tekel direnişi yarattığı toplumsal etki nedeniyle ayrıca vurgulanmayı hak ediyor. Tekel sigara fabrikalarının satışa çıkarılması üzerine Tek Gıda-İş Sendikası ve Tekel işçileri özelleştirmeyi durdurmak için uzun bir zamana yayılan çeşitli eylem ve mitingler yaptı. Ankara, Malatya ve Tokat'ta protesto mitingleri ve kısa süreli fabrika işgal eylemleri gerçekleştirildi.

26 Ocak 2006 tarihinde Tek Gıda-İş Sendikası'nın fabrikaların kapatılmasına karşı aldığı eylem kararı doğrultusunda Tekel işçileri, fabrikalarını terk etmeme eylemi gerçekleştirdiler. Adana ve Malatya sigara fabrikaları işçilerinin sürdürdüğü direniş sonuç verdi ve hükümet fabrikaların kapatılması kararından geri adım attı (13 Şubat 2006). 15 Şubat 2008'de Tekel işçileri ülkenin dört bir yanında Tekel'in özelleştirilmesini eylemleriyle ve kendilerini fabrikalara kapatarak protesto ettiler. 22 Şubat 2008'de Tekel'in özelleştirilmesine karşı İstanbul'da, Hatay'da, Samsun'da, Tokat'ta, Adana'da, Bitlis'te Tekel sigara fabrikaları ile AKP il binaları önünde toplanan işçiler protesto gösterileri yaptılar (*Yürüyüş*, 2010).

Ancak Tekel işçilerinin ve Tek Gıda-İş Sendikasının yürüttüğü bu eylemler Tekel sigara fabrikalarının özelleştirmesini engellemeye yetmedi. Bu süreçte son eylem 2009-2010 Kızılay eylemi oldu. 15 Aralık 2009 ile 2 Mart 2010 arasında yaşanan Tekel işçilerinin 78 günlük Kızılay eylemi, ülkemizde kamu sendikacılığının son büyük eylemi olarak görülebilir. Tekel direnişi yakın dönem işçi eylemleri ile karşılaştırıldığında yoğun bir toplumsal yankı yarattı, görünür oldu, ciddi bir toplumsal destek ve sempati sağladı.

Tekel direnişi, işçilerin talepleri karşılanmadan ve talepler bakımından başarıya ulaşmadan, 4/C statüsünde çalışanlar için yapılan kısmi iyileştirmeler ile sonuçlandı. Ancak Tekel direnişinin sonuçlarını ve başarısını bununla ölçmek yanıltıcı olacaktır. Tekel eylemi, toplumsal atmosferi değiştiren ve kısa süreli de olsa kısmi bir emek hegemonyası yaratan bir eylem olmuştur.

Tekel direnişi, sendikal hareketin bir süredir artmakta olan yeni tür işçi eylemleri karşısındaki yetersizliğini de ortaya koydu. Tekel direnişi sırasında sendikal

hareketin yaşadığı dağınıklık, şaşkınlık, tereddüt ve örgütsel kapasite yetersizliğinin altı çizilmelidir. Merkezîyetçi ve hantal yapıların yeni sınıf dinamiklerini ve eylemlerini kavramaktan yoksun olduğu görüldü. Bu saptama benzer nitelikli başka işçi direnişleri için de geçerlidir. Büyük ölçekli, kamu ve sanayi işletmelerinde var olan sendikal yapı, işçi hareketindeki yeni dinamikleri kavramakta, yönetmekte ve geliştirmekte yetersiz kalmaktadır.

IV. GREV VE GREV DIŞI EYLEMLERİ ETKİLEYEN DİNAMİKLER VE KOŞULLAR

1. İşgücünün ve İstihdamın Yapısı

Yukarıda ele aldığımız grev ve grev dışı eylemlerde yaşanan gerileme ve durgunluğu nasıl açıklayabiliriz? Hangi etkenler bu durgunlukta rol oynamaktadır? Grev ve grev dışı eylemleri bir dizi bağımlı ve bağımsız değişkenin etkilediği bilinmektedir. İstihdamın ve üretimin yapısı, sendikalaşma, mevzuat ve siyasal koşullar bunların en bilinenleridir.

Çalışma ilişkilerini ve dolayısıyla grev ve grev dışı eylemleri etkileyen dinamiklerden biri işgücünün ve istihdamın yapısıdır. İstihdamın sektörel dağılımı ve çalışanların işteki durumu çalışma ilişkileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dönem boyunca istihdamın sektörel yapısında 1980 sonrasında hızlanan değişim sürmüştür. Tarımsal istihdam mutlak ve oransal olarak ciddi bir biçimde gerilerken, sanayi ve hizmet sektörünün istihdam içindeki payı mutlak ve oransal olarak tırmanmıştır. 2009 itibarıyla tarımın istihdam içindeki payı yüzde 26'ya gerilerken sanayinin payı yüzde 25'e yükselmiştir. Hizmet sektöründe ise büyük bir sıçrama yaşanmış ve sektörün istihdam içindeki payı 49'a yükselmiştir. Böylece tarım dışı istihdam yüzde 75'e yaklaşmıştır (TÜİK, 2010).

Tarım dışı çalışanların nicel ve oransal artışının ücretlilerin sayısını ve oranını artıracağına kuşku yoktur. Nitekim ücretliler dönem boyunca en büyük sosyal sınıf haline gelmiştir. 1980'de 6.4 milyon olan ücretli sayısı, 2009'da ise 13 milyona yaklaşmıştır. Ücretlilerin toplam istihdam içindeki payı yüzde 35'ten yüzde 60'a yükselmiştir (DİE, 1980; TÜİK, 2010). Bu yükseliş belirgin bir işçileşme anlamına gelmekte ve sınıf ilişkilerinin iyice belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Ücretlilerin sayısının artışına paralel olarak sigortalı işçi sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. Bu artış sendikalaşma ve grev açısından güçlü bir nesnel zemin oluşturmaktadır. 2000 yılında 5.3 milyon olan zorunlu sigortalı sayısı 2010'da 10 milyonun üzerine çıkmıştır (www.sgk.gov.tr).

İşgücü ve istihdamın yapısındaki diğer önemli özellik ise, 2000'li yıllarda ciddi bir düşüş göstermekle birlikte toplam istihdamın yüzde 40'a yakınının, tarım dışı istihdamın ise yüzde 25'inin kayıt dışı olmasıdır. Kısmi kayıtdışılık hesaba katıldığında ise bu oranın daha da yükseleceği açıktır. Öte yandan işgücüne katılım ve istihdam oranlarının ise 2000'li yıllarda da ciddi biçimde düşük seyrettiğinin altını çizmek gerekir. Bu oranlar sırasıyla yüzde 50 ve 45.3'tür (TÜİK, 2012).

Bir diğer önemli olgu ise istihdamda kamunun ağırlığının 2000'li yıllarda belirgin bir biçimde azalmasıdır. 1990'da toplam sigortalı işçilerin yüzde 28'i kamuda çalışırken, 2010 yılında kamuda çalışan sigortalı işçi oranı yüzde 9'a gerilemiştir (DİE, 1996; www.sgk.gov.tr). Bunun sendikalaşma ve grev eğilimini düşürücü bir etkisi olmuştur.

İstihdamın yapısında yaşanan bir başka önemli değişiklik ise alt işveren (taşeron) uygulamalarının hem kamu hem de özel sektörde yaygınlaşması, güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin çalışma hayatında baskın hale gelmesidir. Güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin sendikalaşmayı ve dolayısıyla işçi eylemlerini zorlaştırdığı bilinmektedir. Ancak öte yandan bu güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerine tepki olarak yeni tür yerel/tekel işçi eylemleri de yaygınlaşmaktadır.

2. Sendikalaşma ve Çalışma Mevzuatı

Sendikalaşma oranı grev eğiliminin önemli belirleyenlerinden biridir. Türkiye’de sendikalaşma oranları konusunda resmi veriler ile fiili durum arasında büyük bir uçurum yaşandığı bilinmektedir. Bakanlığın Ocak 1984 ile Temmuz 2009 arasında yayımladığı işçi sendikaları işkolu istatistiklerine göre ülkemizde sendikalaşma oranları yüzde 51 ile yüzde 69 arasında değişmektedir. Bakanlığın en son yayımladığı 2009 Temmuz istatistiklerine göre sigortalı işçi sayısı 5.4 milyon, sendikalı işçi sayısı 3.2 milyon ve sendikalaşma oranı da yüzde 59.9’dur. Ancak bu sayılar gerçeği yansıtmaktan çok uzaktır.

ILO araştırmaları, Türkiye’deki resmi sendikalaşma istatistiklerini dikkate almamakta ve kullanmamaktadır (ILO, 1997). OECD de sendikalaşma ile ilgili resmi verilere itibar etmemektedir. OECD, Çelik ve Lordoğlu (2006) tarafından kullanılan⁴ metodu tercih ederek yaptığı hesaplamada 2009 yılı için sendikalaşma oranını yüzde 5.9 olarak vermektedir (Visser vd., 2012)

2011 verilerine göre kamu görevlilerinin sendikalaşma oranı ise yüzde 64 oranındadır (ÇSGB, 2012). Kamu görevlilerinin sendika üyeliğinin tespiti bordrodan yapılan aidat kesintisine dayalı olduğu için istatistiki açıdan işçilere göre çok daha sağlıklıdır. Öte yandan kamu görevlilerinin tümünü kapsayan grev yasağı nedeniyle bu yüksek düzeyli sendikalaşma oranı ve kamu çalışanlarının iş bırakma eylemleri grev istatistiklerine yansımamaktadır.

Çalışma mevzuatının da grev ve endüstriyel eylemlere doğrudan etkisi vardır. Ülkemizin özellikle toplu iş ilişkileri mevzuatı grev hakkını sınırlayıcı niteliktedir. Sadece “menfaat” grevlerine üstelik ciddi bir dizi sınırlamayla olanak tanıyan, kamu çalışanlarının tümüne grevi yasaklayan, menfaat grevi dışındaki grev türlerini yasa dışı kabul edip yaptırıma bağlayan bir çalışma mevzuatı söz konusudur. Bu mevzuatta 2000’li yıllar boyunca kayda değer bir iyileştirme yaşanmamıştır. Dahası 2012 yılında yapılan bir yasa değişikliği ile havacılık sektörüne grev yasağı getirilmiştir (çalışma mevzuatının sendikal haklar üzerine etkileri konusunda bkz. Özveri, 2012).

⁴ ÇSGB tarafından açıklanan sendika üye sayılarının inandırıcı olmaması, sendikalaşma oranlarının saptanmasında başka yöntemleri gündeme getirmektedir: Bunlardan biri de toplu iş sözleşmesi (TİS) kapsamındaki işçi sayısı ya da toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısıdır. Bu kavram ILO tarafından yayınlanan uluslararası sendikalaşma istatistiklerinde ve sosyal politika yazınında da kullanılmaktadır. Ülkemizde toplu iş sözleşmeleri en az bir, en çok üç yıl için yapılabilmektedir. Ancak uygulamada sözleşmelerin hemen hemen tümünün ikişer yıllık olarak bağtlandığı görülmektedir. ÇSGB istatistiklerinde toplu sözleşmelerden yararlanan işçi sayısı yıllık olarak yer almaktadır. Ancak yıl bazında değerlendirme bir anlam ifade etmeyeceğinden, toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçi sayısı hesaplanırken iki yıllık toplamları veya üç veya dört yıllık ortalamaları dikkate almak gerekmektedir (Çelik ve Lordoğlu, 2006).

3. Siyaset ve Sendikacılık

Siyaset çalışma ilişkilerinin, dolayısıyla grev ve grev dışı eylemlerin önemli ve dolaysız belirleyicilerinden biridir. 1980'li yıllar askeri yönetim ve Anavatan Partisi'nin (ANAP) tek başına iktidar olduğu yıllardır. ANAP ve Özal'ın benimsediği iktisat politikaları işçi haklarında önemli kayıplar yarattı. Ancak sendikal hareket 12 Eylül tahribatına rağmen güçlü koruduğu için bu politikalara karşı güçlü bir yanıt verdi. 1990'lı yıllar ise koalisyon yılları idi. Koalisyon hükümeti dönemlerinde sendikalar üzerindeki siyasal etkinin daha zayıf olduğunu ve bu durumun sendikaların hareket alanını genişlettiğini söylemek mümkünse de, grev eylemleri, özelleştirmeler ve sosyal güvenlik alanlarında sendikalara rağmen neoliberal uygulamalar bu yıllarda da devam etti.

2002 ile başlayan ve halen devam eden dönem ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tek başına ve yüksek oy oranları alarak hükümet olduğu bir dönemdir. İktisat politikaları açısından kendinden önceki hükümetlerin neoliberal yaklaşımlarını istikrarla devam ettiren AKP hükümetleri, bu dönem içinde toplumsal ve siyasal yaşamın değişik alanlarında güçlü bir hegemonya yaratmıştır. Bu hegemonyanın çalışma hayatı ve sendikalar açısından da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Sendikal hareketin önemli bir bölümü 1940 ve 1950'li yıllarda olduğu gibi (Çelik, 2010) iktidar partisinin etkisi altına girmiştir. Sendikaların (kamu işçisi ve kamu görevlisi olarak) üyelerinin ezici çoğunluğunun halen kamuda olduğu düşünülecek olursa, bu etkinin nedenleri daha iyi anlaşılabilir. AKP hükümetleri grev ve grev dışı eylemlere karşı toleranslı davranmamıştır. AKP döneminde büyük ölçekli grevlerin önemli bir bölümü ertelenmiştir. Grev dışı direniş ve eylemler ise bizzat başbakan tarafından ağır ifadelerle eleştirilmiştir. Kamu çalışanlarının grev hakkı tanınmamış, tersine grev yasaklarını genişletici bir tutum izlenmiştir. AKP'nin devletin bütün alanlarında elde ettiği hakimiyet ve güç karşısında sendikal hareket ciddi bir kendine güvensizlik yaşamaya başlamıştır. AKP'nin 10 yılı, çalışma ilişkilerinde zoraki bir çalışma barışı yaratmıştır. AKP'nin bu hegemonyası karşısında sendikal hareketin etkileyeceği ve ortak hareket edebileceği bir siyasal dinamik olmayışı, sendikal hareketin önemli bir bölümünün sinmesine yol açmıştır.

AKP döneminde sadece yeni bir siyasal rejim değil, yeni bir çalışma rejimi de inşa edildiğini vurgulamak gerekir. AKP esas olarak kendinden önceki neoliberal politikaları devam ettirmekle birlikte, bunları uygulama kararlılığı önceki hükümetlere göre çok daha yüksektir. ANAP dönemiyle başlayan güvencesiz ve esnek çalışma uygulamaları 2000'li yıllarda kurumsallaştırılmaya başlanmıştır. Önceki dönemlerde çalışma mevzuatı esnekleştirilirken, 2000'li yıllarda doğrudan esnek ve güvencesiz çalışmanın mevzuatı inşa edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle 2000'li yılları önceki çalışma rejimlerinden köklü bir kopuş olarak değerlendirmek mümkündür. 1960 Anayasası ve 274 ve 275 sayılı yasalarla başlayan çalışma rejimi, 1980 askeri darbesi ile önemli ölçüde etkisizleştirilse de asıl tasfiyesi 2000'li yıllarda gerçekleşmektedir.

1980 ve 90'larda kamu işçisi lokomotif bir rol oynamıştı. Kamu işçisinin 1989-1995 dalgasını sürdürememesi ve işçi hareketinin 1995 sonrası inişe geçmesi nasıl açıklanabilir? Bu gerilemede çok sayıda faktörün rol oynadığını söylemek mümkündür. Bunların başında, özelleştirme ve dışsallaştırma (taşeron, alt işveren, hizmet alımı) yoluyla kamu işçisinin sayısının ciddi biçimde azalması gelmektedir.

Kamu işçisinin görece güvenceli çalışma koşulları ve görece yüksek bir ücret seviyesine ulaşması; ortalama kıdem süresinin yükselmesi ve buna bağlı olarak durağanlaşması ve sınıf reflekslerinin zayıflaması; özelleştirme, taşeron ve resen emeklilik uygulamalarının yarattığı zayıflama ve tedirginlik; grev ertelemelerinin grev eğilimini kırması, ekonomik krizlerin yarattığı tedirginlik ve nihayet kamu sendikacılığın geleneksel uyum tutumunun tekrar ön plana çıkması: bütün bunların kamu işçisinin ve sendikacılığının düşüşünde rol oynadığını söylemek mümkündür.

Çalışma ilişkilerini, dolayısıyla grevleri etkileyen dinamik ve koşullara baktığımızda, tarım dışı istihdamın büyümesine, ücretli ve sigortalı sayısının artmasına karşın sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev eğilimi gerilemektedir. Yeni esnek ve güvencesiz çalışma biçimleri, yaygın sendikasızlaştırma uygulamaları, otoriter toplu çalışma mevzuatı ve siyaset sendikal haklar üzerinde olumsuz rol oynamaya devam etmektedir.

Dışsal koşulların, istihdamdaki yapısal değişikliklerin, yeni çalışma biçimlerinin, mevzuatın ve siyasetin sendikalaşmayı ve dolayısıyla grev ve grev dışı eylemleri olumsuz etkilediği doğrudur. Ancak sendikal hareketin dinamiklerinin zayıflığı, iktidarla uyum içinde davranan simbiyotik sendikacılık anlayışının yeniden güçlü biçimde boy vermesi ve sendikacıların zaafı da emek hareketinin etkisizliğinin önemli nedenleri olarak karşımızda durmaktadır.

SONUÇ YERİNE: ÇALIŞMA HAYATINDA “PAX ROMANA” MI?

Grev ve grev dışı eylemlere ilişkin 2000’li yılların önümüze koyduğu tablo, çalışma ilişkilerinde çatışmanın ciddi biçimde azalması, sermaye ve siyasal iktidarın gücü karşısında emeğin etkisizleşmesidir. Azalan grevler, etkisi zayıflayan grev dışı eylemler, sayısı artan ama eşgüdümünden ve süreklilikten yoksun tekil/mevzi direnişler tablosu ile karşı karşıyayız. Kamu çalışanları açısından daha dinamik bir tablo gözlenmekle birlikte, işçiler açısından manzara zoraki bir çalışma barışı yönündedir. Öte yandan kamu çalışanlarının ezici çoğunluğu açısından da tablo işçilere benzer şekildedir. Bu zoraki çalışma barışı, çalışma hayatında bir *Pax Romana* (Latince: Roma Barışı) anlamına mı gelmektedir?

Pax Romana siyasal tarihte uzun dönemli ve güçlü bir devlete-orduya dayalı bir iç ve dış barış dönemini ifade eder. *Pax Romana*, Cumhuriyet sonrasında, Roma, İmparatorluğunda Augustus (İÖ 27 – İS 14) ile Marcus Aurelius dönemine (İS 161 – 180) değin Akdeniz’de hüküm süren görece barış dönemini ifade eder. *Pax Romana*, İskoçya, Kuzey Afrika ve İran’a kadar olan bir bölgeyi kapsıyordu. *Pax Romana*, Roma’nın öteki halklar karşısında üstün gücüne dayanan zoraki bir barışı (AnaBritannica, 2004). 200 yıllık bu barış dönemi antik dünyanın en uzun barış dönemidir. Bu dönemde Romalı generaller uluorta savaşmak yerine güçlerini göstererek kayıpları azaltmak, risklerden kaçınmak ve çatışmaları caydırmak yolunu seçtiler (Perry, 2011: 89). *Pax Romana* içeride ve dışarıda güce dayalı bir barışı. Bu dönemde İtalya nüfusunun üçte biri köle idi. Öte yandan bu dönemde küçük bir azınlığın lüks içinde yaşadığı bilinmekte birlikte, yoksul sınıfların durumu konusunda çok az şey bilinmektedir. *Pax Romana* dönemi göreceli bir barış dönemi olmasına karşın, bazı büyük karışıklıklar da zaman zaman ortaya çıkmıştır (Walsh, 2003).

Türkiye’de çalışma hayatında uzun bir dönemdir yaşanmakta olan zoraki barış dönemi için *Pax Romana* uygun bir benzetme olabilir mi? 1995’ten bu yana devam eden ve 2000’li yıllarda istikrar kazanan “zoraki” çalışma barışını açıklamakta *Pax*

Romana kavramının yararlı olacağını düşünüyoruz. 2000’li yıllarda yaşanan “barış” korporatist bir uzlaşmaya dayalı, gönüllü bir barış değildir. Sendikalar sistem tarafından dışlanmakta ve kendilerine bir rol atfedilmemektedir. Öte yandan sendikaların korporatist bir uzlaşma için yeterince güçleri de yoktur.

“Barış” büyük ölçüde siyasetin ve toplumsal yaşamın her alanını hegemonyası altına alan iktidar karşısında duyulan korku ve tereddütten kaynaklanmaktadır. Bu total hegemonya “isyan” (grev ve direniş) değil “itaat” üretmektedir. Kuşkusuz mutlak bir barış söz konusu değildir. Çok sayıda irili ufaklı eylem ve direniş söz konusudur ancak bunlar “barışı” ve düzeni tehdit edecek boyutta değildir, yaygın ve birleşik bir harekete dönüşmeden sönmülmektedirler.

Pax Romana veya onun günümüzdeki biçimi olan *Pax Americana*, *Si vis pacem, para bellum* (barış istiyorsan, savaşa hazır ol) ilkesine dayalıdır. Oysa kalıcı bir barış için adalet ekmek gerekir. *Si vis pacem, cole justiam!*

KAYNAKÇA

- AnaBritannica* (2004) “Pax Romana” maddesi, Cilt 17, İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Boratav, Korkut (2003) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Gözden Geçirilmiş ve genişletilmiş 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelik, Aziz ve Kuvvet Lordoğlu (2006) “Türkiye’de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları”, *Çalışma ve Toplum*, (9).
- Çelik, Aziz (2010) *Vesayetden Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, Aziz (2008) “Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri”, *Çalışma ve Toplum*, (18).
- Çelik, Aziz (1996) “Bahar Eylemleri, 1989”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Yayını, 1. Cilt. İstanbul.
- Çetik, Mete ve Yüksel Akkaya (1999) *Türkiye’de Endüstri İlişkileri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- ÇSGB (2012) Çalışma Hayatı İstatistikleri 2011 (http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/csgb.portal?page=resmi_katki, 2.9.2012).
- ÇSGB (2010) *Çalışma Hayatı İstatistikleri 2009*, Ankara: ÇSGB.
- ÇSGB (2003) *Çalışma Hayatı İstatistikleri 2002*, Ankara: ÇSGB.
- ÇSGB (1996) *Çalışma Hayatı İstatistikleri 1995*, Ankara: ÇSGB.
- DİE (1997) *Çalışma İstatistikleri 1996*, Ankara: DİE.
- DİE (1980) *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara: DİE.
- DİSK (2012) *14. Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul: DİSK.
- DİSK (2008) *13. Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul: DİSK.
- Gülmez, Mesut (2008) “Sendika Hakkı, Toplu Sözleşme ve Grevi de İçeren Toplu Eylem Haklarını Kapsar mı?”, *Çalışma ve Toplum*, (18).
- ILO (2012b) *Laboursta Internet Statistics* (<http://laborsta.ilo.org/>, 2.9.2012).
- ILO (2012a) “Main Statistics (Annual)-Strikes and Lockouts” (<http://laborsta.ilo.org/applv8/data/c9e.html>, 2.9.2012).
- ILO (2006) *Freedom of Association-Digest of Decisions and Principles of the Freedom of Association Committee of the Governing Body*, Fifth (revised) edition, Geneva: ILO.

- Karakaş, Sevkuthan N. (1992) *Eylem Günlüğü: Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü, Kasım 90-Ocak 91*, İstanbul: Metis Yayınları.
- KESK (2012) “23 Mayıs'ta grevdeyiz”, (<http://www.kesk.org.tr/content/23-mayis-ta-grevdeyiz>, 3.9.2012).
- KESK (2008) 3. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara: KESK.
- KESK (2005) 2. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara: KESK.
- KESK (2002) 1. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul: KESK.
- Koç, Yıldırım (2010) *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi*, Ankara: Epos.
- Koçak, Hakan (2009) “Türkiye’de Emek Hareketi – Yeni Bir İvme Ararken”, *Birikim*, (244/245).
- Makal, Ahmet (1987) *Grev Kuramları ve Uluslararası Farklılıklar*, Ankara: V Yayınları.
- Özveri, Murat (2012) *Türkiye’de Uygulanan Toplu İş Sözleşmesi Yetki Sistemi ve Sendikalaşmaya Olan Etkileri (1983-2009)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Perry, Marvin (2011) *Western Civilizations: A Brief History*, Seventh Edition, Boston: Wadsworth.
- Petrol-İş (2007) 25. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 2003-2007*, İstanbul: Petrol-İş.
- TİSK (2009) *Turkey in Figures* (İşveren Dergisi Özel Eki, Temmuz).
- TÜİK (2012) Hanehalkı İşgücü İstatistikleri Mayıs 2012 (<http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10878>, 2.9.2012)
- TÜİK (2010) *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara: TÜİK.
- Türk-İş (2011) 21. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 2007-2011*, Ankara: Türk-İş.
- Türk-İş (2007) 20. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 2003-2007*, Ankara: Türk-İş.
- Türk-İş (2003) 19. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 1999-2007*, Ankara: Türk-İş.
- Visser, Jelle, Sébastien Martin and Peter Tergeist (2012) “Trade Union Members and Union Density in OECD Countries: Sources and definitions” (<http://www.oecd.org/dataoecd/37/2/35695665.pdf>, 2.9.2012).
- Walsh, Ben (2003) *Empires and Citizens*, Book 1, London: Nelson Thornes.
- Yürüyüş (2010) “Tekel İşçisi! Bu Tarih Senin!” (http://www.yuruyus.com/www/turkish/news.php?h_newsid=7136&, 5 Eylül 2012).

Ek Tablo 1: Greve Katılan İşçi Sayısı (1984-2011)

	Toplam	Kamu	Kamu Oran	Özel	Özel Oran
1984	561	526	94%	35	6%
1985	2,410	-	-	2,410	100%
1986	7,926	-	-	7,926	100%
1987	29,734	6,507	22%	23,227	78%
1988	30,057	12,850	43%	17,207	57%
1989	39,435	30,153	76%	9,282	24%
1990	166,306	58,616	35%	107,690	65%
1991	164,968	62,528	38%	102,440	62%
1992	62,189	57,464	92%	4,725	8%
1993	6,908	2,189	32%	4,719	68%
1994	4,782	2,718	57%	2,064	43%
1995	199,867	178,539	89%	21,328	11%
1996	5,461	3,434	63%	2,027	37%
1997	7,045	3,362	48%	3,683	52%
1998	11,482	4,111	36%	7,371	64%
1999	3,263	67	2%	3,196	98%
2000	18,705	11,879	64%	6,826	36%
2001	9,911	737	7%	9,174	93%
2002	4,618	2,735	59%	1,883	41%
2003	1,535	8	1%	1,527	99%
2004	3,557	283	8%	3,274	92%
2005	3,529	437	12%	3,092	88%
2006	2,061	948	46%	1,113	54%
2007	25,920	268	1%	25,652	99%
2008	5,040	610	12%	4,430	88%
2009	3,101	-	-	3,101	100%
2010	808	406	50%	402	50%
2011	557	-	-	557	100%
Toplam	821,736	441,375	54%	380,326	46%
Yıllık Ortalama	29,347	15,763	54%	13,583	46%

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri (ÇŞGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=istatistik>).

Ek Tablo 2: Grevde Çalışılmayan İşgünü Sayısı (1984-2011)

	Toplam	Kamu	Kamu Oran	Özel	Özel Oran
1984	4,947	2,252	45.5%	2,695	54.5%
1985	194,296	-	-	194,296	100.0%
1986	234,940	-	-	234,940	100.0%
1987	1,961,940	325,707	16.6%	1,636,233	83.4%
1988	1,892,655	1,054,089	55.7%	838,566	44.3%
1989	2,911,407	2,558,633	87.9%	352,774	12.1%
1990	3,466,550	1,363,850	39.3%	2,102,700	60.7%
1991	3,809,354	1,189,428	31.2%	2,619,926	68.8%
1992	1,153,578	761,629	66.0%	391,949	34.0%
1993	574,741	75,468	13.1%	499,273	86.9%
1994	242,589	30,553	12.6%	212,036	87.4%
1995	4,838,241	4,249,920	87.8%	588,321	12.2%
1996	274,322	79,251	28.9%	195,071	71.1%
1997	181,913	60,061	33.0%	121,852	67.0%
1998	282,638	60,035	21.2%	222,603	78.8%
1999	229,825	1,917	0.8%	227,908	99.2%
2000	368,475	132,990	36.1%	235,485	63.9%
2001	286,015	18,617	6.5%	267,398	93.5%
2002	43,885	15,450	35.2%	28,435	64.8%
2003	144,772	184	0.1%	144,588	99.9%
2004	93,161	1,981	2.1%	91,180	97.9%
2005	176,824	874	0.5%	175,950	99.5%
2006	165,666	2,394	1.4%	163,272	98.6%
2007	1,353,558	4,246	0.3%	1,349,312	99.7%
2008	145,725	610	0.4%	145,115	99.6%
2009	209,913	-	-	209,913	100.0%
2010	37,762	2,030	5.4%	35,732	94.6%
2011	13,273	-	-	13,273	100.0%
Toplam	25,292,965	11,992,169	47.4%	13,300,796	52.6%
Yıllık Ortalama	903,320	428,291	47.4%	475,028	52.6%

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri (ÇŞGB, 1996; 2003; 2010; 2012; <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/csgeb.portal?page=istatistik>).